

КОСТЕНКО
Оксана Олексіївна,
доцент кафедри загальної історії,
методологій і методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет
імені Григорія Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

ВИЩА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА ОСВІТА ХІХ СТ.: ШЛЯХИ СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТКУ

У статті аналізуються погляди відомих учених та державних діячів на становлення сільськогосподарської освіти, які обговорювалися наприкінці ХІХ – початку ХХ ст., а також прослідковуються шляхи розвитку галузі.

В статтє анализируются взгляды известных ученых и государственных деятелей на становление сельскохозяйственного образования, которые обговаривались в конце ХІХ – начале ХХ в., а также прослеживаются пути развития отрасли.

The views of prominent scientists and statesmen at the formation of agricultural education, which were discussed in the ХІХ–ХХ centuries, and the ways of branch development are analyzed in the article.

Історія освіти в Україні представлена значною кількістю наукових розробок, у яких висвітлюються стан освіти в українських землях за певної доби, передумови створення та історія діяльності окремих установ, життя та діяльність вітчизняних діячів освіти [7, 8, 9].

З огляду на сучасні аграрні реформи України посилився інтерес до аналізу витоків та розвитку сільськогосподарської освіти, про що свідчить велика кількість праць сучасних науковців з проблем галузевої освіти та дослідної справи [1, 14, 18].

Історія аграрної науки показує, що, крім фахових навчальних закладів, перші університети були важливою силою, яка підтримувала наукові дослідження в аграрній галузі, забезпечувала взаємодію науки і сільського господарства. Тому метою запропонованої статті є спроба проаналізувати

суперечливі погляди відомих учених, державних діячів, які обговорювали наприкінці XIX – початку XX ст. шляхи розвитку фахової галузі.

Раніше, ніж в інших європейських країнах, становлення сільськогосподарської освіти відбулося в Німеччині, де впродовж віків спостерігалось протистояння двох течій стосовно заснування вищих сільськогосподарських шкіл. Йдеться про боротьбу теоретичної університетської освіти з практичним напрямом ізольованих вищих шкіл.

Розвиток сільськогосподарської освіти при університетах у Німеччині мав два етапи. Початковий етап розпочався в першій половині XVIII ст., коли першочерговим стало питання про звільнення законодавчим шляхом нижчих землеробських класів Німеччини від кріпосної залежності. Саме тоді нарівні з корінними університетськими науками до німецької економічної школи вводиться курс сільського господарства. Початок викладання сільського господарства був покладений у 1727 р., коли прусський король Фрідріх Вільгельм I заснував кафедру економії в Галльському університеті [5, с. 22]. Сільське господарство складало основну частину курсу лекцій з економії.

Більша частина академій були самостійними сільськогосподарськими інститутами, безпосередньо не пов'язаними з університетами. Деякі з цих академій навіть прославилися своїм „практичним” напрямом, звичайно, залежності від особистих схильностей і талантів їхніх засновників і керівників. Такою була заснована в 1818 р. знаменитим Шварцем Гогенгеймська академія.

Незважаючи на практичний напрям створення самостійних освітніх закладів на першому етапі історії німецької вищої сільськогосподарської освіти, спостерігається безпосередній зв'язок цих академій з університетами. Він виражався в необхідності брати викладачів з університетів, звертатися до досвіду університетів при влаштуванні академій, користуватися загальнонауковими допоміжними установами університетів. Це призвело до запровадження поєднання академій та університетських центрів. Але принцип побудови освітнього курсу та викладання теоретичного матеріалу був скоріше

„практичний”: академії були самостійними, ізольованими сільськогосподарськими школами [4, с. 35].

Наступним, теоретичним, напрямом розвитку сільськогосподарської освіти в цій державі було створення відповідних навчальних закладів при університетах. Так, у 1835 р. при Грейфсвальдському університеті була відкрита агрономічна академія в маєтку Ельдена.

Історія заснування однієї з найстаріших пруських сільськогосподарських академій – Ельденської – є свідченням, фактом, який підтверджує первинну роль вищої загальної освіти в розвитку вищої сільськогосподарської [2, с. 315].

Поєднання вищої сільськогосподарської освіти з практичними установами в зразкових господарствах знаменитий німецький учений Юстес Лібіх вважав марним. Свої погляди вчений обґрунтовував тим, що вища теоретична підготовка і практика повинні йти роздільно і незалежно одна від одної. Школа повинна служити винятково інтересам першої. Критика Лібіха автономності і замкнутості сільськогосподарської освіти призвела до чергового повороту в розвитку сільськогосподарської школи і сприяла поєднанню університетської і спеціальної агрономічної освіти.

Раціональна постановка сільськогосподарської освіти мала важливе значення для будь-якої країни. У безпосередньому зв'язку зі спеціальною фаховою освітою перебувало саме аграрне виробництво, від широкого розгалуження мережі освітніх закладів, розвитку вузькофахових наук та проведення заходів із поширення аграрних знань серед широких верств населення залежав рівень аграрного виробництва. Викладання курсу сільськогосподарських дисциплін, як і сама назва кафедри, постійно змінювалося, що залежало від тих завдань, які покладалися на університетські кафедри. Перші університетські кафедри мали назву “Сільське господарство і лісівництво”.

Систематичному вивченню сільського господарства та його науковому забезпеченню поклав початок німецький учений А. Теєр. Він визначав сільське

господарство як науку „про промисловість, що мала за мету, через виробництво рослинних і тваринних продуктів, одержувати прибуток” [4, с. 38]. Взагалі німецький термін „сільське господарство” означав не тільки обробіток ґрунту й вирощування на ньому господарських рослин, але й скотарство, що перебувало в безпосередньому зв’язку з землеробством.

Відомий французький письменник граф Гаспарен у своїх працях на сільськогосподарську тематику доводив, що хоча вчення про сільське господарство порівняно нове, проте „цілком заслуговує назви науки”. Він давав таке визначення землеробської науки: „Це наука, що займається вишукуванням засобів до добування рослинних продуктів, способом найбільш удосконаленим й економічним” [16, с. 384].

У західноукраїнських землях започаткування вищої аграрної освіти та заснування перших галузевих наукових установ відбувалося завдяки науково-освітній діяльності університетів. На Галичині у Львові й Перемишлі діяли університети з чотирма факультетами: філософським, юридичним, медичним і богословським. Як і всі європейські університети, Львівський – мав ботанічний сад. Про сільськогосподарську спрямованість діяльності цього закладу свідчить наявність наприкінці XIX ст., при університеті школи садівництва [10, с. 135]. За свідченнями енциклопедичних видань на початку XX ст. при Чернівецькому університеті діяли ботанічний сад та хімічна лабораторія [19, с. 608].

Університети в підросійській Україні виникали у XIX ст. як результат освітніх реформ у Російській імперії і не мали тісних стосунків із університетами західноукраїнських територій. Започаткування с.-г. кафедр при російських університетах було обумовлене загальнодержавною політикою російського уряду в галузі освіти у зв’язку з роботою Комісії стосовно вдосконалення землеробства в Росії (1833) за часи царювання Миколи I.

У російській літературі XIX – початку XX ст. відбувався процес трансформації терміна науки про сільське господарство, існували розбіжності з приводу цього визначення. Так, професор Петербурзького університету С.М. Усов визначав сільське господарство як науку про землеробство, що

вивчає „правильне оброблення” тих рослин, що „служать для потреби людини і прибутку” [16, с. 385].

П.М. Преображенський у своїй праці „Общепонятный курс сельского хозяйства” вказував на розрізнення понять науки й сільськогосподарського „промислу”. Відповідно до його визначення сільське господарство включало землеробство, скотарство, підприємства переробної промисловості разом із сільськими промислами. Саме тому сільськогосподарська кафедра мала назву „Технології сільського господарства, лісівництва, архітектури”. Такий широкий погляд на сільське господарство проіснував у Росії до скасування кріпосного права, коли постала обумовлена необхідність поглиблення та диференціації науки про сільське господарство.

Професор Московського університету М.Г. Павлов у 30-ті рр. XIX ст. охарактеризував сільськогосподарську науку так: „Сільське господарство як наука є доповнення природничих наук для розведення корисних у суспільстві рослин і тварин” [5, с. 22]. До цього визначення було близьке визначення професора Вільгельма Кирхнера: „Сільськогосподарська наука є фізіологія і біологія культурних організмів”. Воно згодом використано в курсах про землеробство вітчизняними професорами А.Є. Зайкевичем і П.Р. Сльозкіним [5, с. 69; 15, с. 46].

Професор агрономії Харківського університету А.Є. Зайкевич, аналізуючи введення агрономічного курсу до університетської освіти як доповнення до природничих наук, писав, що на той період його викладання воно було “позбавлене головних своїх елементів: спостереження та досвіду, унаслідок слабкого розвитку природознавства на той час” [5, с. 50]. Цим він пояснював малий науковий прогрес агрономії в перший період її розвитку як окремої науки.

Згідно з університетськими статутами 1835, 1863 рр. предмети сільськогосподарського циклу вважалися обов’язковими для всіх студентів природничого відділення. Завдання викладання зводилося до ознайомлення слухачів із загальними принципами практичного доповнення до

природознавства – виробництвом і технічною переробкою сільськогосподарської продукції.

Незадовільний стан наукового рівня викладання сільськогосподарських дисциплін в університетах, необхідність більш широкого їхнього впливу на місцеве виробництво приводила багатьох учених-аграріїв до думки про створення за німецьким зразком агрономічних факультетів або відділень при університетах.

Першим поставив питання про розширення університетського курсу професор агрономії Харківського університету В.А. Кочетов. На I Московському Всеросійському з'їзді сільських господарів у 1860 р. він пропонував розширити агрономічний курс до створення відділень при університетах, тобто вперше питання розширення університетського курсу в Росії ставилося майже одночасно з затвердженням університетської агрономічної освіти в урядових колах Німеччини [6, с. 185].

Через десять років на IV з'їзді натуралістів і лікарів у Києві (1870 р.) професор-агроном Новоросійського університету Д.Н. Абашев надав проект розширення кафедр агрономії, що був уже схвалений не тільки фізико-математичним факультетом цього університету, але прийнятий у Міністерстві народної освіти [17, с. 43].

Актуальним є участь А.В. Країнського в обговоренні питання розширення викладання сільськогосподарського курсу при університетах, що розгорнулося в межах товариства в 1911 р. Полеміку викликала доповідь професора В.В. Колкунова, що на той час очолював кафедру агрономії в Київському університеті.

Проте важливість питання викликала необхідність підготовки Андрієм Васильовичем доповіді „О желательном типе агрономической школы”, з якою він виступив 18-го березня 1911 р. [13]. У доповіді вчений визначив дві основні проблеми сільськогосподарської освіти того часу: по-перше, завдання, які стояли перед випускником – фахівцем з агрономії; по-друге, завдання вищої фахової школи.

Щодо визначення завдань вищої фахової школи він указував, що „вища сільськогосподарська школа повинна володіти відомого роду науковою традицією, вона повинна мати можливість науково працювати, мати запас осіб, що готуються до наукової діяльності, які, пройшовши встановлений [природничий] курс, доповнюють [знання] основними [агрономічними] курсами” [13, с. 8].

Доповідь ученого викликала жорсткі суперечки, в яких брали участь А.М. Левшин, О.К. Филиповський, Т.В. Лікоть, О.І. Душечкін, М.М. Каган, І.В. Бельговський та С.Ф. Веселовський.

Зокрема, Веселовський як представник Київського політехнічного інституту вважав, що „школа повинна бути єдиною, вона повинна бути пов’язана з районом”. Стосовно Києва він вважав непотрібним відкриття агрономічного відділення при університеті у зв’язку з наявністю сільськогосподарського відділення при КПІ.

У відповідь А.В. Країнський доводив, що „в університеті агрономія існувала значно раніше, ніж був організований політехнічний інститут. Було б доцільно знищити університетську агрономію, якби вона не виявляла життєздатності. Дійсність показує, що, не дивлячись на самі несприятливі умови, агрономія в Київському університеті не тільки не схильна вмирати, але навпаки, виявляє тенденцію до розвитку і працює досить продуктивно. Шкоди відділення [при університеті] не принесе у зв’язку з величезною потребою краю в агрономічних силах” [13, с. 9].

За результатами обговорення доповіді А.В. Країнського “ О желательном типе агрономической школы” збори прийняли таку резолюцію: „Визнаючи найкращим типом вищої агрономічної школи школу університетську за духом, яке б не було її найменування, Київське агрономічне товариство визнає бажаним влаштування агрономічного відділення при університеті” [11, с. 3].

Незважаючи на те, що професор В.В. Колкунов агрономічну освіту одержав у КПІ, він був прихильником розширення викладання сільськогосподарського курсу в університетах. Висував відповідні пропозиції в

клопотаннях до ради університету, до Міністерств народної освіти та державного майна, відстоював думку при обговоренні на з'їздах та нарадах фахівців, зборах галузевих та фахових товариств. Так, наприклад, 9-го лютого 1911 р. на засіданні Київського агрономічного товариства слухали доповідь В.В. Колкунова „О постановке высшего сельскохозяйственного образования в России”. У зв'язку з тим, що тема була на той період дуже актуальною, доповідь викликала широке обговорення, в якому взяли участь відомі вітчизняні фахівці сільськогосподарської справи С.Л. Франкфурт, О.А. Яната, А.В. Країнський, М.І. Васильєв, І.В. Бельговський [12, с. 1, 3]. Київське товариство було першим фаховим товариством на Київщині, його членами були викладачі та випускники зі спеціальною освітою київських навчальних закладів – університету та політехнічного інституту, а також інші працівники сільськогосподарського профілю Південно-Західного краю. При обговоренні доповіді постало питання про доцільність розширення викладання сільськогосподарських дисциплін в університеті при існуванні спеціального відділення при КПІ. Доповідь та обговорення набули масштабного резонансу, це спричинило впродовж року підготовку доповідей на аналогічну тему інших фахівців Київського університету – А.В. Країнського та Т.В. Ліктя, широке їхнє обговорення на засіданнях товариства [13].

Професор Колкунов відстоював думку про розширення університетського курсу агрономії і поза межами Києва. Він був представником від Київського університету на засіданні Московського товариства сільського господарства, яке 9-11 квітня 1916 р. провело нараду з питань уведення або розширення сільськогосподарських предметів у курсі університетської освіти [17, с. 9]. Відстоюючи університетський курс, Володимир Володимирович зауважував: „По-перше, я бачу, який прекрасний матеріал представляють студенти університету для вироблення з них агрономів-дослідників, а по-друге, я думаю, що поруч з технічними сільськогосподарськими навчальними закладами, що у найближчому майбутньому повинні будуть перенести центр ваги в справі викладання на підготовку рядових агрономів-техніків, необхідно тепер же

почати створювати центри агрономії, як чистої науки; і цими центрами повинні бути агрономічні відділення в університетах” [17, с. 95].

Коли остаточно з’ясувалося, що університетський напрям розширення та поглиблення сільськогосподарської науки втратив свою актуальність, учений активно працював на відповідному відділенні КПІ. При створенні в 1922 р. Київського сільськогосподарського інституту був першим завідувачем кафедри землеробства [3, с. 30]. 5 серпня 1920 р. Управління вищими школами Києва видало наказ про відкриття в КПІ ветеринарного факультету. До складу Комісії із впровадження наказу входив і Володимир Володимирович Колкунов.

Отже, в європейських державах протягом усього ХІХ ст. відбувався процес створення систем сільськогосподарської освіти, які б відповідали запитам економічного розвитку цих країн і задовольняли потреби в забезпеченні кваліфікованими кадрами. У середині ХІХ ст. питання про розвиток спеціальної сільськогосподарської освіти майже одночасно стало черговим в європейських державах. У другій половині ХІХ ст. набув широкого розвитку теоретичний напрям сільськогосподарської освіти, що забезпечувало викладання при університетах. При багатьох європейських університетах створювалися окремі сільськогосподарські кафедри або відокремлені інститути. Науково-освітня діяльність університетських агрономічних кафедр сприяла появі нових фахових навчальних закладів. Проте, не зважаючи на паралельне існування двох течій розвитку фахової сільськогосподарської освіти – значної кількості фахових освітніх закладів та курсів аграрного спрямування при університетах, – до початку ХІХ ст. в європейських державах ще не було вироблено остаточної програми планомірного розвитку системи аграрної освіти. На майбутнє було б цікавим зробити аргументований аналіз теоретичних та практичних розробок перших учених-аграріїв, які працювали при університетах, розташованих на теренах сучасної України; відшукати архівні підтвердження доцільності їхніх практичних надбань, а також підтвердження формування перших наукових напрямів в аграрній галузі.

Список використаної літератури

1. *Вергунов В.* Київський національний університет імені Тараса Шевченка – один із фундаторів вітчизняної сільськогосподарської справи // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. ред. О.Я. Пилипчук. – К., 2003. – Вип. 13. – С. 25-28.
2. *Вешняков В.* Обзор сельскохозяйственных учреждений в Англии, Франции, Бельгии, Голландии, Германии и Италии. – СПб., 1866. – 787 с.
3. *Діденко В.В.* Нарис історії національного аграрного університету: (До сторіччя заснування). – К.: Аграр. наука, 1998. – 175 с.
4. *Паульсен Фр.* Германские университеты. – Пг., 1904. – 6, 413 с.
5. *Зайкевич А.Е.* Агрономия, как наука вообще и университетская в частности // Труды Второго Киевского областного с.-х. съезда / Сост. под ред. С.М. Богданова. – К.: Тип. П. Барского, 1893. – С. 15-73.
6. *Катаев Н.* Сельскохозяйственное образование // Энцикл. словарь русского библиогр. ин-та Гранат. – Т. 37. – С. 184-212.
7. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка. 1834-2004: [Ілюстративно-інформ. вид.] / Ред. кол.: В.Литвин, Д.Табачник, В.Кремень, В.Скопенко.* – К.: ВПЦ “Київський ун-т”, 2004. – 183 с.
8. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Імена славних сучасників: (Довід.-біогр. вид.) / Автори-упоряд. О.Матвійчук, Н.Струк.* – К.: Вид-во ТОВ “Світ Успіху”, 2004. – 287 с.
9. *Київський національний університет імені Тараса Шевченка: [фотоальбом] / Ред. кол.: В.В.Скопенко, О.В.Третяк, Л.В.Губерський та ін.* – К.: Видавець А. Арутюнян, 2004. – 220 с.
10. *Львов // Энцикл. словарь / Сост. Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон.* – СПб., 1903. – Т. 18, кн. 35. – С. 134-135.
11. *Отчет о деятельности Киевского Агрономического общества за 1911 г.* – [Б. м. и г.]. – 13 с.
12. *Протокол 2-го Общего Собрания Киевского Агрономического Общества, состоявшегося 9-го февраля 1911 г. // Докл. и протоколы общих собраний Киевского агр. о-ва.* – К.: Тип. Т.Г. Мейландера, 1912. – С. 1-4.
13. *Протокол 6-го общего собрания Киевского Агрономического Общества, состоявшегося 18-го марта 1911 г. // Докл. и протоколы общ. собраний Киевского агр. о-ва.* – К.: Тип. Т.Г. Мейландера, 1912. – С. 1-9.
14. *Рибченко Д.В.* Формування мережі та розвиток сільськогосподарських освітніх закладів Київщини в ХІХ – на початку ХХ століття: Автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.07 / ДНСГБ УААН. – К., 2004. – 20 с.
15. *Слезкин П.Р.* Современные вопросы научного земледелия: Сб. статей. – М., 1894. – 160 с.
16. *Советов А.* Сельское хозяйство // Энцикл. словарь / Сост. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб., 1900. – Т. ХХІХ. – С. 384-386.
17. *Университет и агрономия: Сб. статей и материалов / Московское с.-х. о-во.* – М., 1916. – Ч.1.: Вопросы сельскохозяйственного образования. – 104 с.

18. *Чайка Н.* Наукова та організаційна діяльність професора С.М. Ходецького в Київському товаристві сільського господарства та сільськогосподарської промисловості // Історія української науки на межі тисячоліть: Зб. наук. праць / Відп. ред. О.Я. Пилипчук. – К., 2002. – Вип. 8. – С. 232-237.

19. *Черновец* // Энциклопедический словарь / Сост. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефрон. – СПб., 1903. – Т. 38 а, Кн. 76. – С. 608-609.